

89. Холявко В. Голодомор 1932-1933 років: [Миколаївський р-н] // Маяк. 2007. 24 листоп.
90. Шитюк М. Голод 1932-1933 років на території Миколаївщини // Український Південь. 2005. 24 листоп. 1 груд. (№45). С. 6.
91. Шитюк Н. Голод-геноцид 1933 года на территории Николаевщины: К 70-летию трагедии // Южная правда. 2003. Смугляков К. Люди вмирали, а хліб йшов на експорт // Радянське Прибужжя. 1993. 9 верес.
92. Шитюк М.М. Голод 1932-1933 років на території Миколаївщини в книзі. Голод-геноцид 1932-1933 рр. в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків // Матеріали міжнародної конференції. К-Нью-Йорк. 2000 С. 278-298.
93. Шитюк М.М., Бахтін А.М. Південна Україна: колективізація і голод (1929-1933 роки): Монографія. Миколаїв: Аскел, 2007. 512 с.
94. Шитюк М., Горбуров К. Миколаївщина в голодних 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 роках. Миколаїв: Вид-во І. Гудим, 2007. 155 с.
95. Шитюк М.М. Голодомори ХХ століття: 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. К.: Геліон, 1997. 60 с.
96. Шкварець В.П., Є.Г. Горбуров, К.Є. Горбуров. Історіософія та історіографія голодів-людоморів на Миколаївщині. Миколаїв: Шамрай, 2008. 288 с.
97. Шитюк М.М. Голод-геноцид 1932-1933 років на території Миколаївщини // Голодомор 1932-1933 років як величезна трагедія українського народу: Матер. Всеукр. наук. конф. К., 2003. С. 174-184.
98. Шитюк М.М. Голод-геноцид 1933 року: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків на території Миколаївщини // Миколаївщина: літопис історичних подій. Херсон, 2002. С. 344-363.
99. 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал / Упоряд.: Л. Б. Коваленко, В. А. Маняк К.: Рад. письменник. 1991. 584 с.
100. Історія рідного краю: Миколаївщина: навчальний посібник / М.М. Шитюк (кер. Авт.. кол.), О.О. Баковецька, Н.М. Буглай, М.М. Зеркаль та ін. Миколаїв: Іліон, 2015. 628 с.

Zerkal M.M. The repression of the peasants during the Holodomor 1932-1933. in Nikolaev: the fate of people.

Explores another embodiment the direction of the Ukrainian people genocide by the communist totalitarian regime on the basis of criminal cases that justify the use of criminal penalties to the mass of the rural population in 1932-1933. This issue is covered in the context of ethnic genocide of the Ukrainian people and the state party by law enforcement agencies.

Author emphasizes, the memory of the victims of Ukrainians laid on the altar of the Soviet regime should be stored and used in the education of new generations of our free and independent state. Criminals who put the inhuman decision must also be called by name and pay tribute to the wall of shame. Therefore it is necessary to continue research on existing documents of criminal cases and collected oral testimonies.

Key words: *totalitarian system, the crime of genocide, famine, the party apparatus, the ideology of the peasantry.*

УДК 9.913.94 (4/9)

О.В. Коваль

РОЛЬ Ю.Й.СІЩІНСЬКОГО У СТАНОВЛЕННІ КРАСЗНАВЧОГО РУХУ НА ПОДІЛЛІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглядається внесок Юхима Йосиповича Сіцінського в організацію та формування краєзнавчого руху на Поділлі наприкінці XIX – початку XX ст. Описано основні віхи життєвого шляху дослідника. Акцентується увага на членстві в наукових організаціях, значущості друкованих праць Ю.Й. Сіцінського. У статті показано активну громадську позицію науковця, яка стала ключовою при оприлюдненні результатів дослідження для широкого загалу. Особливо висвітлена роль Ю.Й. Сіцінського у діяльності Подільського історико-археологічного товариства. Аналізується його участь в археологічних розвідках на території Поділля. Хронологічні межі дослідження охоплюють період становлення краєзнавства як науки, а не лише справи аматорів. Практичне значення дослідження пролягає у тому, що фактичний матеріал, результати та висновки можуть слугувати для подальшої розробки проблем краєзнавчого руху на Поділлі.

Ключові слова: Ю.Й. Сіцінський, краєзнавство, Поділля, аматорська справа, регіональні дослідження, археологічні розвідки.

Становлення краєзнавчого руху на Поділлі наприкінці XIX – початку XX ст. тісно пов'язане з діяльністю археолога, історика, етнографа і музеєзнавця Юхима Йосиповича Сіцінського, який проводив дослідницьку роботу з історії Подільського краю. Адже саме його зусилля стали витокami систематизації та вивчення наукових напрацювань попередників. Дослідження та аналіз наукової спадщини, Ю.Й. Сіцінського, дозволяє з'ясувати наукові підвалини краєзнавства в досліджуваній період, але незважаючи на наявні публікації та у зв'язку з репресивними діями влади, що вплинули на наукову роботу дослідника, невисоку збереженість архівних матеріалів, у вивченні доробку автора залишаються «білі плями», які є особливо актуальними сьогодні – в умовах формування та становлення самосвідомості, зростання інтересу до вивчення рідного краю.

Постать краєзнавця привернула увагу сучасних науковців. Різні аспекти діяльності Ю.Й. Сіцінського здобули висвітлення у працях Л.В. Баженова, Тимощука О.О., В.С. Прокопчука, Г.І. Денисика [4;1;15;6].

У працях саме цих науковців значна увага приділена вивченню Ю.Й. Сіцінським регіональної історії краю, досліджена роль складеної автором Археологічної карти, оцінено внесок науковця у вивчення сакральних пам'яток регіону, але через заполітизованість тогочасної влади, знищенням державних архівів, бібліотек, наукових установ, частина наукового доробку Сіцінського була знищена. Малодослідженим є і особистий архів науковця, що є цінною джерельною базою для сучасних досліджень, саме тому, систематизація, узагальнення та періодизація наукового доробку Ю.Й. Сіцінського є актуальною і сьогодні.

Мета статті полягає у визначення внеску Ю.Й. Сіцінського у становлення краєзнавчого руху регіону у досліджуваній період. Джерелами розвідки виступили праці Ю.Й. Сіцінського «Археологічна карта Подільської губернії», «Нариси з історії Поділля», «Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии» [9-11]. На окрему увагу заслуговує листування Ю.Й. Сіцінського з М.С. Грушевським, що зберігається у ЦДІАК України та Інституті рукописів.

Ю.Й. Сіцінський є автором понад 180 опублікованих праць, серед яких статті, нариси, монографії з історичного краєзнавства Поділля. Через складні історичні умови, заангажованість правлячих кіл, заполітизованість наукової громади сьогодні ім'я дослідника відоме лише у вузьких наукових колах. Що ж стосується широкої громадськості, то вона мало обізнана з науковим доробком Ю.Й. Сіцінського як відомого історика-краєзнавця. Опубліковані праці Ю.Й. Сіцінського стали бібліографічною рідкістю [16,17].

Юхим Йосипович Сіцінський народився 10 грудня 1859 р. в с. Мазники Летичівського району Подільської губернії (тепер Деражнянського району Хмельницької області). Батько Юхима Йосиповича був небагатим сільським священиком. З 13 років Ю.Й. Сіцінський навчався у Кам'янецькому духовному училищі, потім – у Кам'янецькій духовній семінарії, під час навчання в якій у місцевій газеті «Подольській листок» була надрукована перша

історико-етнографічна розвідка Ю. Й. Сіцинського «Народное предание о Полозе». Навчання продовжилось в Київській духовній академії, яку закінчив у 1885 р. із ступенем «кандидата богослов'я». Під час навчання Ю.Й. Сіцинський цікавився фольклором, історією рідного краю та археологією [1,4].

Після закінчення навчання працював учителем у м. Бахмуті. У 1889 р. повернувся до Кам'янця, прийняв сан священника і став служителем Олександро-Невського собору. Саме сан служителя церкви надав можливість самоосвіти – використання церковних видань і проведення науково-громадської роботи. Одночасно з історією Й.Ю. Сіцинський не забуває про свої священницькі обов'язки, за добросердечне виконання яких нагороджуються у 1890 р. «набедреником», в 1900 р. – «наперсним» хрестом і возводиться в сан протоієрея; у 1907 р. нагороджений орденом Св. Анни 3-го ступеня. [7]

З 1892 р. по 1918 р. Ю. Сіцинський був редактором подільських періодичних видань – «Подольские епархиальні ведомости», «Православная Подолия», «Подолия». У 1890-1893 р. виконував роботу члена «Подольського епархиального історико-статистического комітета», а після перетворення останнього на «Подольское церковное історико-археологическое общество» з 1903 р. до закриття у 1921 р. був головою товариства [11].

Під редакцією Ю.Й. Сіцинського виходили «Труды Подольського церковного історико-археологического общества». Крім того, науковець разом з Миколою Яворовським заснував у Кам'янець-Подільському історико-археологічний музей, завідувачем якого він був протягом 1890 – 1922 рр. Згодом він працював науковим працівником музею. Ю. Й. Сіцинський зібрав унікальні колекції з українського мистецтва, етнології, археології та історії. Спеціальний розділ експозиції з історії Кам'янця-Подільського, значна частина рукописів і стародруків, бібліотека музею – все це було створено завдяки старанням Ю.Й. Сіцинського [12].

Активна громадянська позиція, постійна наукова робота, пошук однодумців і формування широкого кола дослідницьких інтересів передували участі Ю.Й. Сіцинського у наукових товариствах, серед яких Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка, де Ю. Й. Сіцинський входив до першого корпусу дійсних членів від історико-філософської секції. В 1888–1918 рр. науковець був членом Церковно-археологічного та Історичного товариства при Київській духовній академії, Історичного товариства Нестора-літописця, Київського товариства старожитностей і мистецтва, Московського археологічного товариства. Значний час Ю.Сіцинський працював учителем технічної середньої школи і жіночої гімназії. З часу заснування в Кам'янці університету Ю.Й. Сіцинський був обраний приват-доцентом богословського факультету, на якому читав лекції з церковної археології, згодом лекції з археології та історії мистецтва на історико-філологічному факультеті Інституту народної освіти. У 1889 р. він – член, в з 1890 р. – секретар Подільського Єпархиального історико-статистичного комітету, в 1903–1920 р. – голова Подільського церковного історико-археологічного товариства, авторитетного і визнаного наукового осередку. За наукові досягнення обраний дійсним членом Київського товариства старожитностей і мистецтв, Всеукраїнської археологічної комісії, історичної секції ВУАН, Тульчинського краєзнавчого товариства тощо. [1, с.14]

Життєвий шлях Ю.Й. Сіцинського свідчить про активну громадську та наукову роботу, участь у діяльності вчених товариств і наукових організаціях, систематичне вивчення та узагальнення матеріалів з історії Поділля, а також суміжних регіонів. [12]

Найбільшим творчим задумом Ю.Й. Сіцинського було написання 5-томної монографії «Нариси з історії Поділля». За його життя у 1927 р. у Вінниці був надрукований лише 1-й том і оголошено, що незабаром вийде 2-й. Однак, інші томи так і не побачили світ. Лише у 2000 р. Ольга Пламєницька надрукувала частину 3-го тому «Стародавні племена й народи на Поділлі за історичних часів перед заснуванням Київської держави», який зберігався в особовому фонді Ю. Й. Сіцинського. Доля інших томів донедавна була невідома [11]. Останній, п'ятий том мав умовну назву «Поділля під владою Литви» і дотепер вважався втраченим. Проте нещодавно потрапив з приватної колекції одного з кам'янчан до Історико-

культурологічного Подільського братства, цей рукопис (а також 4-й том «Пониззя та Побужжя за часів Київського та Галицького князівства», який зараз також зберігається у фондах братства) підібрав хтось із кам'янчан і, передаючи з рук у руки, зберіг до наших днів. Ця праця являє собою зшиток паперу різних розмірів із загальною кількістю 107 аркушів. Текст написано особистою рукою автора. За змістом – це історія Подільського князівства із середини XIV ст. і до 1434 р. Наразі невідомо, коли саме був написаний текст, дослідники стверджують, що він постав після 1928 р., оскільки саме в цьому році вийшла праця В. Розова «Українські грамоти XIV в. і першої половини XV в.» та монографія Ю. Й. Сіцінського «Оборонні замки Західного Поділля», на які покликається автор, і вони є останніми у хронологічному списку використаної наукової літератури [17].

Юхим Йосипович став визнаним законовчителем, був одним із активних організаторів і доклав немало зусиль до створення на Поділлі державного українського університету. Як голова Подільського історико-археологічного товариства протоієрей Ю.Й. Сіцінський разом з представниками думи, Подільської «Просвіти» і товариства природодослідників увійшов до складу створеної 15 січня 1918 р. спеціальної комісії для вирішення питань заснування вузу. Коли гетьман П. Скоропадський видав Закон від 17 серпня 1918 р. про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету, у день відкриття університету заступник міністра освіти І. Холодний подякував Ю.Й. Сіцінському та членам університетської комісії за величезну працю з будівництва вищого навчального закладу, який повинен стати українським культурним осередком. Ю.Й. Сіцінський проводив екскурсію вулицями міста для гостей, які всі, як один, відзначили науковий підхід до глибинні знання своєї справи дослідника. Непересічність особистості вченого справила значне враження на ректора університету І. Огієнка, який призначив його парохом університетської церкви св. Миколая, за сумісництвом – помічником бібліотекаря. У серпні-жовтні 1918 р. Ю.Й. Сіцінським та членами університетської комісії було проведено формування бібліотеки університету. Її найпершою та головною роботою стало комплектування бібліотечних фондів. Є. Сіцінський безкоштовно передав 23 праці із своєї книгозбірні, однієї з найбільших у місті. 13 березня 1919 р. І.І. Огієнко, вже як міністр освіти УНР, призначив Сіцінського приват-доцентом по кафедрі церковної археології. Пізніше йому доручили ще одну дисципліну – історію Поділля на історико-філологічному факультеті. У серпні 1919 р. він був обраний головою бібліотечної комісії [12, с.13].

Наприкінці XIX ст. простежується активна діяльність Ю.Й. Сіцінського в галузі археології. На основі матеріалу, зібраного під час подорожей Поділлям, а також результатів наукової подорожі В.Б. Антоновича по середній течії р. Дністра від с. Жванця на Хмельниччині до с. Рашків Ямпільського району на Вінниччині, здійсненої влітку 1883 р. за дорученням розпорядчого комітету VI археологічного з'їзду в Одесі, науковець видав працю «Археологическая карта Подольской губернии», де було зафіксовано і систематизовано більше 2 тис. пам'яток кам'яного віку, доби міді та бронзи, раннього залізного віку та періоду Русі IX–XIII ст. [9]. Ю.Й. Сіцінським було внесено відомості про 272 городищ, 3202 курганів, 67 знайдених скарбів та інших чисельних пам'яток стародавніх поселень, могильників, валів, монастирів і храмів, валів і т.і. У збиранні відомостей про археологічні пам'ятки краю вченому допомагали місцеві мешканці різних куточків Поділля. На основі анкет, складених Ю.Й. Сіцінським, і розісланим на місця повідомлення про різні старожитності надходили до Кам'янця-Подільського. Важливо, що головні археологічні об'єкти принаведені в праці, добре картографовані. Археологічна карта використовується сучасними дослідниками, зокрема при підготовці «Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР» [14].

Під час збирання матеріалів для археологічної карти вчений проводив не тільки розвідкові, а й стаціонарні археологічні дослідження. В цьому плані надзвичайно важлива його участь у вивченні історії давньоруського Бакотського монастиря, крім того, це розкопки біля сіл Привороття, Кептенці, в місті Кам'янці-Подільському. Карта була опублікована 1901 р. в «Трудах XI Археологического съезда в Киеве» [13].

Варто відзначити вагомий внесок Ю.Й. Сіцінського у дослідження трипільської культури на території Поділля. В Державному архіві Хмельницької області віднайдена праця Ю. Й. Сіцінського «Розшуки трипільської культури на Кам'янецьчині», написана в середині 20-х рр. ХХ ст. У ній автор зібрав відомості про майже чотири десятки поселень, розташованих на території південної частини Поділля. У роботі зафіксовані найповніші на той час відомості про трипільську культуру на території краю. Цікаві записи з деталями, які більше ніде в літературі не зустрічаються, про обстеження селищ у Великій Слобідці, Кадіївцях, Фурманівці, описи керамічного посуду, глиняних статуеток тощо. До праці додано плани городищ та замальовки Юхима Йосиповича. Робота Ю. Й. Сіцінського «Розшуки трипільської культури на Кам'янецьчині» цінна, насамперед, як історіографічне джерело [11].

Остання згадка про археологічні дослідження Юхима Йосиповича Сіцінського датується 1933 р. За твердженням С. К. Шкурка, цього року археолог проводив археологічні розкопки на фундаменті міського театру поблизу Кушнірської вежі. На місці обстеження було виявлено скарб, килими, керамічний посуд [16,17]. Сьогодні точаться дискусії серед дослідників Поділля щодо маршруту та правдивості археологічних досліджень, а саме вивчення трипільської культури Ю.Й. Сіцінським.

У подальшому через репресії проти інтелігенції археологічні дослідження по вивченню трипільської культури були призупинені і відновлені лише напередодні війни.

Ю.Й. Сіцінський став відданим науковцем з історії вивчення Подільського краю. Під його керівництвом був проведений збір інформації про регіон. Під егідою Ю.Й. Сіцінського запрацював Подільський епархіальний історико-статистичний комітет. Юхим Йосипович значний проміжок часу (44 роки життя) віддав музейній справі, очолював у Кам'янці музей старожитностей. Членство Ю.Й. Сіцінського у багатьох наукових товариствах дало можливість розширити коло інтересів дослідження та обмін думками. Він був активним організатором національно-релігійного життя на Поділлі, прибічник українізації духовно-релігійного життя, на запрошення І. Огієнка став членом Ради при міністрові ісповідань, на засіданнях якої розглядалися питання українізації церковної служби, запровадження у всіх духовних установах нового українського правопису, української вимови під час читання церковнослов'янської Євангелії та виголошення проповідей українською мовою, розбудови і законодавчого оформлення автокефалії православної церкви, надання допомоги співвітчизникам-емігрантам та військовополоненим. Помер вчений у Кам'янці-Подільському 7 грудня 1937 р. По смерті вченого його творча спадщина була вилучена з обігу, лише в останнє двадцятиліття почала повертатися до читачів.

Історіографічну та бібліографічну діяльність Є.Сіцінського варто сприймати як українознавчу працю, спрямовану на створення підґрунтя до вивчення історії України та її народу, що базується на рідній мові, державності і вірі, як шлях, позначений досягненнями в галузі історіографії і бібліографії. Аматорська справа перетворилася в наукову роботу, якій властива здатність логічного мислення, аналізу і синтезу знань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баженов Л.В. *Alma mater* подільського краєзнавства (місто Кам'янець-Подільський – центр історичної регіоналістики ХІХ – початку ХХІ століть Наукове видання) /Л.В.Баженов. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2005. 416 с.
2. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали / Л.В. Баженов. Кам'янець-Подільський: Оіум, 1993. С. 349-351.
3. Винокур І.С., Корнілов В.В. *Визначний літописець Поділля (Ю.Й. Сіцінський) Репресоване краєзнавство (20–30-і роки)*/ І.С. Винокур, В.В. Корнілов. К.: Рідний край, 1991. С. 93–101.

4. Духовні витоки Поділля: творці історії рідного краю: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (9-11 вересня 1994 р. м. Кам'янець-Подільський). Хмельницький: Поділля, 1994. С.15-20.
5. Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Сіцинського та Володимира Січинського: Зб. матеріалів міжнар. наук.-краєзн. конф. /відп. ред. О.М. Завальнюк. Кам'янець-Поділ.: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2010. 312 с.
6. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В.С. Прокопчук. К.: Рідний край, 1995. 204 с.
7. Баженов Л. В. Постаті в листах// Епістолярій Юхима Сіцинського: вступна стаття / упорядкування, коментарі: О. М. Кошель, В. С. Прокопчук, І. О. Старенький. К.: Старий світ, 2014. 320 с.
8. Сіцинський Ю. Й. Археологічна карта Подільської губернії // упоряд О.Л. Баженов. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. С. 93.
9. Сіцинський Євтим. Нариси з історії Поділля / Євтим Сіцинський // Вінниц. філ. Всенар. б-ки України при Укр. акад. наук, Каб. виучування Поділля. — У Вінниці: [б. в.], 1927- (3 друк. Укр. Акад. Наук). Нарис 1. Загальний огляд історії Поділля; Нарис 2. Передісторія Поділля. Вінниця: Світанок, 1927. 74 с.
10. Сицинский Е. Й. «Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии» / Е.Й. Сицинский. Каменец-Подольский: Тип.губ.правл, 1893. С.151-160
11. Трембіцький А. М. Євфимій Сіцинський (1859-1937): наукова та громадська діяльність / А. М. Трембіцький. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. 300 с.
12. Трембіцький А. М. З історії співпраці знаних українських археологів Сергія Гамченка та Євфимія Сіцинського : матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. С. 684.
13. Трембіцький А. М. Є. Й. Сіцинський – організатор краєзнавчого руху і регіональних досліджень / А.М. Трембіцький // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. Т.І. С. 92.
14. Тимощук О.О. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Ю.Й. Сіцинського і М. І. Теодоровича). Навчальний посібник / Упор. О. Тимощук. Хмельницький: Поліграфіст, 2011. 560 с.
15. Хмельницький обласний державний архів. Ф.Р-302. Оп.2. Спр.444.
16. Особиста справа Ю.Й. Сіцинського 91918-1930). ХОДА. Ф.3333. Спр. 1–17.
17. Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції / Мін-во освіти і науки України, Хмельниц. обл. держадміністрація, Кам'янець-Поділ. держ. ун-т та ін.; Кам'янець-Поділ.: [б. в.], 2004. 180 с.

Koval O.V. The role of Y. Sitsinsky in the development of regional studies in the season of the XIX - beginning of XX century.

The article deals with the contribution of Yefim Sotsinsky to the organization and formation of the local lore movement in Podillya in the late XIX - early XX centuries. The main milestones of the path of the researcher are described. The emphasis is on membership in scientific organizations, the significance of printed works Yu.Y. Sitsinsky The article shows the active social position of the scientist, which became key in publishing the results of the study to the general public. Separately highlighted the role of Yu.Y. Sitsinsky in the activity of Podilsky Historical and Archaeological Society. His participation in archaeological exploration in the territory of Podillya is analyzed. Chronological boundaries of the study cover the period of the establishment of regional studies as a science, and not just the affairs of lovers. The practical significance of the research lies in the fact that the actual material, findings and conclusions can serve to further develop the problems of the local lore movement in Podillia.

Key words: *Yu.Y. Sitsinsky, regional studies, Podillya, amateur affair, regional studies, archaeological exploration.*